

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2019, 13: 297-322

Ziyaüddin Sardar'ın Postnormal Zamanlar Teorisi Çerçevesinde Toplumsal Değişim Sürecinde Din Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Religious Education in Social Change Process in the Context of Postnormal Times Theory of Ziauddin Sardar

Sümevra Bilecik

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Din Bilimleri Anabilim Dalı

Assistant Professor, Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Science of Religion

Konya, Turkey

sumeyrabilecik@gmail.com

orcid.org/0000-0001-8351-6923

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Ekim / Oktober 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 297-322

Atıf / Cite as: Bilecik, Sümevra. “Ziyaüddin Sardar'ın Postnormal Zamanlar Teorisi Çerçevesinde Toplumsal Değişim Sürecinde Din Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme [An Evaluation on Religious Education in Social Change Process in the Context of Postnormal Times Theory of Ziauddin Sardar]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 297-322.

<https://doi.org/10.18498/amailad.593697>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>.

An Evaluation on Religious Education in Social Change Process in the Context of Postnormal Times Theory of Ziauddin Sardar

Abstract

Social change phenomenon has been present in every period throughout history, although its speed, effects and scope changed at a great deal. Many factors were affected by social change process including religion and education. For this reason, differences are seen in religious education with social changes. Postnormal times is characterised by uncertainty, realignment of power, complex and chaotic behaviour. Ziyaüddin Sardar explains the characteristics of postnormal times with three 'C'. These are complexity, chaos, contradictions. The second characteristic of postnormal time is chaos. The main reason is the changed nature, scope and functioning of networks. Sardar mentions of our age in relation to the rapid change and the change in access to information, the use and interpretation of information. In this article, the purpose was to determine the status of religious education according to the periodical characteristics of the postnormal time theory of Ziyaüddin Sardar by considering it in this context. It is considered that this study, which was conducted with the theoretical, will contribute to the field in terms of evaluating religious education according to the needs emerging in social change process.

Summary

Social change is an inevitable phenomenon that has existed in the natural process as of the human history began. There are factors that accelerate social change by affecting it. Social change also affects many phenomena in turn. In this respect, a close relation emerged between social change and politics, international relations, and the changes in information and technology.

In social change process, religion plays a role in two aspects as the one that affect change; and the one that is affected by change. Similarly, in all structures and units of education, which aims to educate individuals in line with the qualifications required by time taking all elements that occur in society into consideration, the education systems, philosophy, roles of teachers and students, tools, materials and methods that are employed in education are influenced by change. When the fact that the two elements, i.e. the religion and education, which constitute religious education, do not remain indifferent to social change and that changes in educational institutions and structure affect all sub-disciplines of education are considered, it is possible to argue that religious education will also inevitably be influenced by social change.

It is considered that social changes are not limited with the scope that is in the interest of one single society any more, and that globalization and a strong

interaction brought with the increase in communication and capacity with innovations in the field of science and technology has caused that a global change has been experienced everywhere. Based on this, in the present study, it was aimed to examine religious education by considering the postnormal times theory that was developed by Ziyaüddin Sardar to define the period in which we live. It is considered that this study, which is conducted with the Literature Review Method, will contribute to the field in terms of evaluating the relation between social change and religious education under the conditions that are also present in our present day by considering the qualities of the society in which we live.

Ziyaüddin Sardar developed the postnormal times theory based on global changes. Postnormal times, which is defined as the transition period that does not provide trust in any way in reaching a desirable, achievable and sustainable future that does not bring confidence in terms of returning to the past, is characterized with uncertainty, fast change, power rearrangement and chaotic behavior (Sardar, 2009, 435).

The elements that constitute postnormal times were explained with three “C”s; Complexity, Chaos and Contrast. According to Sardar, everything that we have relations with is complex/complicated. Nothing, not even a topic, event, phenomenon or a problem, is simple and stable in terms of being in relation with many other subjects, phenomena, events and problems. The underlying factors of this complexity are globalization and rapid and simultaneous change. Postnormal times can also be defined with chaos. The whole world has become interdependent, and communication has become continuous with the Internet, social media networks, and 24-hour news broadcasts. This connection is valid for the functioning elements of the public works like transport and economy, and a failure that may occur at any point in this network may affect the whole system. Sardar related Contrast with change and knowledge by dealing with it in two contexts. The first one is that humanity is still at a point that is considered ignorant in some fields despite some unchanging phenomena in the face of change, and despite the increasing number of things that are known in many subjects (Sardar, 2009, 436-440); and the second is the inability of humans in producing solutions to the problems that were caused by science and technology produced by humans themselves, and the presence of contrasts stemming from ignorance when humans have the desired knowledge about “the Other” (Sardar, 2009, 436-440).

With the globalization effect, which Sardar considers to occur on the basis of Chaos, it is seen that ideas on some applications that are reflected in religious life have changed, and new religious movements have emerged (Aydın and Osmanoğlu, 2016, 27-30). The reflection of the globalization on religious education is the multicultural and pluralistic religious education understanding.

Learners acquire an inclusive and pluralistic perspective through multicultural religious education. In this way, it also contributes to the ability to live together with differences in globalizing societies. When faced with the fast change, which is another origin of chaos, it is expected that religion produces answers to new problems. In this case, in postnormal times, the duty of religious education will be training individuals who have reasoning skills to find answers for newly-emerging religious problems. In the face of chaos that emerges from communication network and from the interconnective status of each phenomenon, target audience must be provided with the ability to produce and evaluate information correctly. Instead of transferring religious knowledge with didactic and classical methods to the able generation in terms of using communication technology, the target must be teaching subjects by using active learning methods and by associating important issues with each other instead of loading superficial knowledge on many fields. Sardar reported that contrasts may be negotiated through dialogue. In this case, it is also necessary to make learners acquire religious literacy skills as well as religious education in the pluralistic and inter-religious model to create a culture of living together and to avoid conflicts that emerge from differences, to obtain information from correct sources, and to create an accurate dialogue and negotiation setting.

Understanding the Other's viewpoint in an accurate manner is the first condition of negotiation and dialogue that were recommended by Sardar for contrasts. The religious literacy skill is the skill that may open the road for having the accurate information on the "other" and understanding it. In this case, religious literacy may be considered among the skills that must be acquired in religious education in postnormal times.

Based on this viewpoint, it is possible to conclude that there is a need for an education form that will be used in the developing 21st century thinking skills by using active learning methods with a pluralistic and multicultural approach in postnormal religious education.

Keywords: Religious Education, Ziauddin Sardar, Postnormal Times, Change, Social Change.

Ziyaüddin Sardar'ın Postnormal Zamanlar Teorisi Çerçevesinde Toplumsal Değişim Sürecinde Din Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Toplumsal değişim, hızı, etkisi ve kapsadığı alan değişmekle birlikte her dönemde gerçekleşmiş bir olgudur. Toplumsal değişim sürecinden etkilenen pek çok faktör arasında din ve eğitim de vardır. Dolayısıyla din eğitiminde de toplumsal değişimle birlikte farklılaşmalar görülmektedir. Postnormal zamanlar;

belirsizlik, hızlı değişim, gücün yeniden düzenlenmesi, karışık ve kaotik davranışlarla karakterize edilir. Ziyaüddin Sardar, postnormal zamanların özelliklerini üç 'K' ile açıklamaktadır. Bunlar, karmaşa, kaos ve karşıtlıktır. Sardar'a göre ilişkide bulunduğumuz her şey karmaşık/komplikedir. Postnormal zamanların ikinci özelliği kaostur. Kaosun asıl sebebi ise iletişim ağının doğasının, kapsamının ve işlevinin değişmesidir. Sardar, karşıtlığı hızlı değişim ve bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve yorumlamada meydana gelen değişimle ilişkilendirerek bu üç husus çerçevesinde yaşadığımız çağın özelliklerinden bahsetmektedir. Bu makalede Ziyaüddin Sardar'ın toplumsal değişimin geldiği noktayı betimlerken kullandığı postnormal zamanlar teorisi çerçevesinde Türkiye'de örgün ve yaygın din eğitimi incelenerek bu teorinin ortaya koyduğu dönemsel özelliklere göre yorumlamak amaçlanmıştır. Teorik olan bu çalışmanın, toplumsal değişim sürecinde ortaya çıkan ihtiyaçlar karşısında, örgün ve yaygın din eğitiminin mahiyetini değerlendirmesi bakımından alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ziyaüddin Sardar, Postnormal Zamanlar, Değişim, Toplumsal Değişim.

Giriş

İnsanın toplumdan ayrı yaşayamayacağı herkesçe bilinen bir durumdur. Bu yargı kadar gerçeklik arz eden diğer bir husus ise değişimin toplumlar için de geçerli olduğudur. Toplumsal değişim, çok yönlü olarak incelemelere konu edilmiş bir kavramdır. İlerleme ya da gerileme biçiminde gerçekleşen toplumsal değişim; toplumsal süreçleri oluşturan ilişkiler ağında, farklı hız, yön ve boyutlarda, toplumsal yapının öğeleri olan kültür, din, dil, ekonomi, teknoloji, insanlar arası ilişkiler, değerler ve ideolojilerde müşahede edilmektedir. Toplumsal değişimin zaman, mekân ve insan olmak üzere üç temel ögesi bulunmakta ve kavram, toplumun bir önceki durumundan farklılaşmasını ifade eden sosyokültürel çeşitlenme şeklinde tanımlanmaktadır (Yazıcı, 2013: 1492; Sağ, 2003: 12; Apalı, 2016: 396-397).

Toplumsal değişim süreci içerisinde din ve eğitim hem değişimi etkileyen hem de değişimden etkilenen unsurlar olarak değerlendirilebilir. Toplumsal değişim içerisinde, değişimden etkilenen bir olgu olarak din, olumlu yönde, olumsuz yönde ve toplumsal değişimle birlikte dinin değişimi olmak üzere üç biçimde gözlemlenebilir. Dinin etkilediği toplumsal değişim ise toplumsal değişimi yavaşlatıcı ve

engelleyici, değişimi takviye edici ve toplumsal değişimin temel faktörü olarak üç şekilde tezahür etmektedir (Okumuş, 2014: 104-176). Görüldüğü üzere toplumsal değişim ve din ilişkisinde birbirinden etkilenme ve etkileme bağlamında farklı ilişkiler gözlemlenebilmekte ve bu etkileşimlerin nerede, hangi koşullarda, ne şekilde gerçekleşeceği topluma, zamana ve dinin özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Sırma (2005: 29) ise toplumsal değişim ve din ilişkisini, ilahi kanunlarla değişim ve beşerî sistemlerle değişim biçiminde ikiye ayırarak incelemiştir. İlahi kanunlarla gerçekleşen değişim, Allah'ın dilediği ve insana fitri bakımdan en uygun olacak şekilde gönderilmiş olan dinlerle (onların emir ve yasaklarına uymakla) gerçekleşen değişim iken beşerî sistemlerle değişim ise kişilerin arzularına göre gerçekleştiğinde çoğunlukla olumsuz sonuçlar doğuran bir değişimdir. Benzer bir düşünce ve sınıflama sistemi Said tarafından da yapılmıştır. Buna göre toplumda gerçekleşen değişim Allah'ın değiştirmesi ve toplumun değişmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu iki değişim birbirinden ayrı olarak değerlendirilemez. Nitekim Said'e göre (2016: 53-60); bir toplumda Allah'ın yarattığı bir değişim meydana gelmişse, bu durum o toplumda zaten bundan önce bir değişim meydana gelmiş olduğuna işaret eder. Zira Said bu gerçekliğe delil olarak Ra'd Suresi 11. âyeti göstermektedir.¹ Toplumsal değişim ve din ilişkisine dair görüşlere bakıldığında, bu etkileşimin hangi boyutta, ne ölçüde gerçekleşebileceği pek çok değişkene bağlı olduğundan net bir söyleme varılamamaktadır. Ancak toplumsal değişim ve dinin birbirinden bağımsız olgular olmadığı ve karşılıklı olarak birbirini etkilediği söylenebilir.

Toplumsal değişim ile eğitim de doğrudan ilişkilidir. Toplumda meydana gelen değişimlere göre insanları yetiştirmek eğitimin hedefleri içerisinde yer almaktadır. Örneğin, toplumda bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ve bilgi teknolojisindeki yeniliklerden doğan değişimle birlikte, 21. yüzyıl eğitim anlayışında, eleştirel düşünme, araştırma, sorgulama, yapılandırma gibi daha çok bireye yönelik ve yaratıcı metotların ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun dışında, toplumda gerçekleştirilen yeniliklerin (inkılaplar gibi) insanlara benimsetilmesinde de eğitim önemli bir rol üstlenmektedir (Şişman, 2016: 76). Sosyal değişim sürecinde eğitimde meydana gelen veya gelmesi beklenen değişimleri eğitimin bütün yapı ve

¹ "Onlar nefislerinde olanları değiştirmedikçe Allah bir toplumun durumunu değiştirmez".

birimlerinde görmek mümkündür. Sosyal değişimle birlikte eğitim sistemleri, öğretmen ve öğrencinin rolleri, eğitimde kullanılan yöntem ve araç-gereçler değişebilmekte, bu değişim ise birbirini etkileyen bir bütünlük içerisinde gerçekleşmektedir. Söz konusu durumun daha net anlaşılması için Türkiye’de eğitim alanında meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurulabilir. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar eğitim sistemlerinde, eğitim felsefesinde, kullanılan yaklaşım, yöntem ve tekniklerde pek çok değişim meydana gelmiştir ve sosyal değişim ve gelişim sürdükçe eğitimde de bu yenilikler gerçekleşmeye devam edecektir.

Eğitim kurumlarında, yapıda veya felsefedeki değişim din eğitimi de etkilemektedir. Din eğitimi oluşturan olgulardan hem dinin hem de eğitimin toplumsal değişimle ilişkisi düşünüldüğünde hem örgün hem de yaygın eğitimde bu alanın değişimden bağımsız olması düşünülemez. Sona ermeyecek bireysel ve toplumsal değişim karşısında değişmeyecek bir dinin öğretilerinin aktarılması arasındaki dengenin sağlanabilmesi için toplumsal ve bireysel ihtiyaçların, içinde bulunulan çağın özelliklerine göre analiz edilmesi ve buna uygun yöntem ve tekniklerle din eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Din eğitiminin toplumsal temelleri hususunda klasik görüşler, bireyin toplumdan ayrı yaşayamayacağı toplum içerisinde ise dinin bir gerçeklik oluşu çerçevesinde şekillenmekte, bireyin din eğitimi almasıyla farklı din mensuplarının ya da farklı dindarlık düzeyine sahip insanların toplumda anlayış ve hoşgörü içerisinde yaşamasına katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Aydın, 2017: 333-338; Cebeci, 2005: 43-44; Kızılabdullah - Yürük, 2014: 86-88). Ancak bu yaklaşımlarda ihmal edilen nokta toplumsal değişimlerin artık tek bir toplumu ilgilendirecek kapsamla sınırlı kalmadığıdır.

Toplumsal değişimin hızı, yönü, etkileri toplumun özelliklerine göre farklılık gösterir. Bazı toplumlar tutucu yapıyla değişime direnirken, açık toplumlarda değişim daha hızlı gerçekleşebilir. Ancak günümüzde globalleşme etkisi ve aynı zamanda teknolojiye yeni yeniliklerle iletişim hızı ve kapasitesinin artmasının getirdiği etkileşim sayesinde bir toplumu etkileyen olay başka toplumları da etkileyebilmektedir. Bu yüzden günümüzde pek çok alanda gerçekleşen büyük değişimlerin etkisinin, tek bir toplumu aşarak dünya üzerindeki bütün insanları kapsayacak kadar genişlediği düşünülmektedir. Din eğitimi de global düzeyde gerçekleşen bu değişimin gözetilmesi ve din eğitimi-toplum

ilişkinin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Zira, toplumsal ihtiyaçlara ve zamanın ruhuna uygun olmayan bir din eğitimi hedefe ulaşmaktan uzaktır. Dönemin getirmiş olduğu teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak iletişim biçimlerinden yaşam tarzlarına kadar bireyin yaşam biçiminden başlayarak toplumu etkileyen akımlar karşısında dinin konumunu tartışmaktan ziyade din eğitiminin bu değişim içerisindeki durumunu değerlendirmenin pratikte daha faydalı çözümler üretilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu düşünceden yola çıkılarak, bu araştırmada Ziyaüddin Sardar'ın içinde bulunduğumuz çağı tanımlamak için geliştirdiği postnormal zamanlar teorisi çerçevesinde din eğitimi yaklaşım, model, yöntem ve teknikler bakımından incelenmiştir. Sardar'ın post normal zamanlar teorisinin ele alınma nedeni, değişimi tek bir toplum bağlamında ele almayı bütün ulusları etkileyen bir unsur olarak görmesidir ve global düzeyde gerçekleşen bu değişimi karmaşa, kaos ve karşıtlık olmak üzere üç temel gösterge ile karakterize etmektedir. Toplumlarda hâkim olan bu üç faktör, yaşamın pek çok alanına nüfuz etmiş, hakikat ve anlamın algılanış biçimine, mahiyetine de yansımıştır. Bu bağlamda, post modern dönemin kapanıp yeni bir dönemin açıldığı iddiasını içeren postnormal zamanlar teorisi çerçevesinde din eğitime bakmak amaçlanmıştır. Bu araştırma postnormal zamanlar görüşü ile sınırlandırılmış, diğer teori ve sınıflamalar çalışma kapsamına alınmamıştır. Çalışmanın, içinde yaşadığımız toplumun niteliklerine farklı bir açıdan bakarak, toplumsal değişimin geldiği nokta olarak postnormal zamanlar ve din eğitimi ilişkisini değerlendirmesi yönüyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Toplumsal Değişimin Ulaştığı Nokta: Postnormal Zamanlar

Değişim ve dönüşüm, bir çağın sonunu getirirken aynı zamanda bir yenisine kapı aralamaktadır. Ancak bu dönüşüm, insanların eylemlerini, düşüncelerini, arzularını, anlam ve hakikate bakış açılarını etkilediğinden pek çok kişi, bir çağın sona erdiğinin farkına varmakla birlikte bunu bilinçli olarak tespit ve ifade edememektedir (Lukacs, 2018). Sardar ise postnormal zamanlar teorisi ile çağın sonunu getiren değişim ve dönüşümün özelliklerini ve etki alanını tespit ederek açıklamaktadır ve gelinen noktayı; *“eski tutuculuğun ölmekte olduğu, yenilerinin henüz doğmadığı ve çok az şeyin anlamlı olduğu bir dönem”* olarak betimlemektedir. Postnormal zamanlar olarak nitelendirdiği günümüz dünyasını;

belirsizlik, hızlı değişim, gücün yeniden düzenlenmesi, karışık ve kaotik davranışlarla karakterize etmektedir. Ona göre bu çağ; *“geçmişe dönmek konusunda kendimize güvenmediğimiz, arzulanabilir, ulaşılabilir ve sürdürülebilir bir geleceğe ulaşmada ise hiçbir yola itimat etmediğimiz bir geçiş dönemidir”* (Sardar, 2009: 435).

Sardar (2009: 436) postnormal zamanları oluşturan hususları; karmaşa, kaos ve karışıklık olmak üzere üç ‘K’ ile izah etmektedir. İlişkide bulunduğumuz neredeyse her şey karmaşıktır/komplikedir. Ekonomi, güvenlik, enerji kaynakları dahil hiçbir şey basit ve sabit değildir. Sardar’ın karmaşık bir yapıdan kastettiği; bir konu, olgu, olay ya da problemin başka pek çok konu, olgu, olay ve problemle ilişkili olmasıdır. Bunun nedenlerinden biri, küreselleşen dünyada bütün toplumların küçük bir yere sahip olmasıdır. Karmaşık olan şeyleri çözebilmek için diğer ülkelerde de olduğu gibi global düzeyde diğer toplumlar dikkate alınmalıdır. Örneğin, enerji kaynakları ile ilgili düşünürken hem yerel hem de uluslararası; politik, ekonomik ve coğrafi konular dikkate alınmalıdır. Küreselleşme, insanları ve toplumları birbirine bağımlı hale getirip bu bağımlılığı arttırarak karmaşayı büyütür. Hiçbir şey izole değildir ve her şey birbiriyle bağlantılıdır.

Günümüzde karmaşayı yaratan diğer bir faktör hızlı ve eş zamanlı değişimdir. Bu değişim nedeniyle, bir ülkede banka ve finansal kurumlar arasında yaşanan çözümsüzlük küresel düzeyde bir ekonomik krize neden olabilmektedir. 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz bunun bir örneğidir. Fizik, biyoloji, ekoloji, ekonomi, güvenlik, uluslararası ilişkiler gibi pek çok alanda kendini gösteren karmaşa insanlara; kontrol ve kesinlik kavramlarının geçersiz olmaya başladığını öğretmiştir. Dünya her zaman için birbirine bağlı ve karmaşık bir yer olmuştur. Ancak içinde yaşadığımız küreselleşme dönemi, bağlantıların derinliği, sonuçların ve tepkilerin anında olması bakımından farklılık gösterir (Sardar, 2009: 437).

Postnormal zamanların ikinci niteliği ise kaostur. Bu dönemde, hız bir normdur, öngörülebilirlik nadirdir ve küçük değişiklikler büyük sonuçlara neden olur. Kaosun asıl sebebi, iletişim ağının doğasının, kapsamının ve işlevinin değişmesidir. Günümüzde, insanlar birbirine tarihteki diğer zamanlardan daha bağlı ve bağımlıdır. Bütün dünya, bireylerin, grupların, toplumların; e-mailler, mesajlar, video konferanslar, bloglar, sosyal medya ağları, interaktif TV ve 24 saat haber yayınlarıyla birbiriyle bağlantılı olduğu bir yer haline gelmiştir. İletişimin sürekliliği

öyle bir durumdadır ki insanlar adeta 'yaşamak için iletişim kurmak yerine iletişim kurmak için yaşamaktadır'. Bu bağlantı yalnızca bireyler için değil, toplumlar için de geçerlidir. Örneğin, anında tepki verecek şekilde tasarlanan bilgisayar programları ile ticaret gerçekleşmektedir. Kamu hizmetleri, ulaştırma ve yönetim gibi toplumun en önemli unsurlarının ağ üzerinden birbirine bağlı olması ulusal güvenlik kavramının yeniden düşünülmesi gerektiğine işaret eder. Zira ağın herhangi bir yerindeki bozulma bütün ağı çökerten bir etki yaratabilir. Sosyal ve kültürel alanda da kaotik davranış gözlemlenebilir. Ukrayna, Lübnan ve İran'da gerçekleşen devrimlerde göstericiler cep telefonlarını kullanarak örgütlenmiş ve sayılarını hızla arttırmışlardır. Daha fazla iletişim teknolojisi; hızlı, anında ve yansıtıcı iletişimi doğurarak kendi kendini organize eden protesto ve devrimlere sebebiyet vermektedir (Sardar, 2009: 438).

Postnormal zamanların üçüncü unsuru ise karşıtlıktır ve postnormal zamanlarda karşıtlık; değişim ve bilgi ile ilişkilendirilebilir. Sardar'a göre de değişim her zaman mevcuttur ama hiçbir zaman günümüzdeki kadar hızlı bir değişimle karşılaşılmamıştır. Nano teknoloji, bilgi ve iletişim teknolojisi gibi alanlarda çok hızlı değişimler yaşanırken gelir dağılımındaki adaletsizlik, anlaşmazlıkların savaş ve şiddet boyutuna ulaşmasının değişmemesi yönüyle bir karşıtlık hakimdir. Karşıtlığın ikinci temelinde ise bilgi vardır. Dünya üzerinde bilgi sahibi olunan konular büyük bir hızla genişlerken, öte yandan birçok konuda insanlar halen cahil sayılabilecek konumdadır. Bu cehaletin hızlı değişimle de ilgili olduğu söylenebilir. Zira Sardar bu duruma; nano materyal içeren kremlerin sağlığa etkisi, domuz gribi vb. virüslerin tedavisi gibi konuların halen çözümsüzlük içerdiğini örnek olarak vermektedir. Yoğun bilgiye anında ulaşma imkânı bulunmasına rağmen sosyal alanda da cehalet kendini göstermektedir. Günümüzde daha fazla duyulan İslamofobi, zenofobi gibi korku ve karşıtlıklar bunun örneği kabul edilebilir.

Karşıtlıkların çözümsüzlüğünde etkili olan faktörlerden biri problemlerin tek boyutlu olmaması, karmaşık olmasıdır. Günümüzde herhangi bir konu tek bir doğru ya da yanlış cevabı içermemektedir. Bu yüzden problemlerin daha iyi anlaşılması için muhtemel cevapların hem iyi hem kötü ya da ne iyi ne de kötü olabileceğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bir sorunun anlaşılabilmesi için

uzmanlar, meslekten kişiler, farklı sosyokültürel geçmişe sahip insanların bakış açısını dikkate alan diyaloga ihtiyaç duyulmaktadır. Karşıtlıklar tartışma yoluyla çözülmeyebilecektir ancak diyalog ile müzakere edilip yönetilebilecektir (Sardar, 2009: 439-440).

Sardar'ın karşıtlığı iki bağlamda ele aldığı düşünülebilir. Birincisi değişime karşı değişmeyen birtakım olguların ve birçok konuda bilinen şeylerin artmasına karşın bazı konularda insanlığın halen cahil sayılabilecek konumda olması, ikincisi ise insanların kendi ürettiği bilim ve teknolojinin yaratacağı problemlere çözüm üretmemesi ve 'öteki' hakkında istenilen bilgiye ulaşılabilecek konumdayken cehaletten kaynaklı karşıtlıkların oluşmasıdır.

Karmaşa, kaos ve karşıtlık, bir belirsizlik ve öngörülemezliği beraberinde getirmektedir. Geleceğe yönelik planlama ve güncel sorunları çözmekte kullanılan yöntemlerin tutarlılığı belirsizlik barındırmaktadır. Bu belirsizlik içerisinde ise Sardar tarafından 'asırlık erdemler' olarak tanımlanan alçakgönüllük, tevazu ve sorumluluk hayati bir gereksinim olarak görülmektedir (Sardar, 2009: 442-443). Bu çağda insanlar bildiğini düşündüğü her şey hakkında cahil olduğunu kabul ederek bir bilgi hakkındaki iddialarında tevazu sahibi olmalıdır. Belirsizlikleri asla gideremeyeceği ve herhangi bir duruma tam kontrol sağlayamayacağı için iddialar basit olmalıdır. Postnormal zamanlarda insanlara rehberlik edebilecek etik ilkeler bunlardır.

Sardar'ın postnormal zamanlar teorisine göre; günümüzde her şeyin birbiri ile bağlantılı olması, son zamanlardaki değişim hızının daha önce görülmemiş bir dereceye ulaşması, bilgiye ulaşma ve iletişimin kolaylığı kaos, karmaşa ve karşıtlığı doğururken tüm bunlar modernleşme ve ilerlemenin sonunu beraberinde getirmektedir. Postnormal zamanlarda yeni bir normallığe ulaşmanın yolunu alçakgönüllük, tevazu ve sorumluluk değerlerine bağlı kalarak hayal gücü ve yaratıcılıkta bulmaktadır (Sardar, 2009: 443-444).

Sardar, klasik, modern, post modern ve post normal çağları birbirinden ayrılan özelliklerini tespit edebilmek için onları; anlam, hakikat, kimlik, sistemler ve anahtar kelimeler olmak üzere kategorize

ederek tanımlamıştır. Sardar'ın çağlara yönelik tanımları şöyle ifade edilebilir:²

	Klasik Dönem	Modern Dönem	Postmodern dönem	Postnormal dönem
Anlam	Düşünüyorum öyleyse varım.	İlerliyorum öyleyse varım.	Alışveriş yapıyorum öyleyse varım.	Paylaşıyorum öyleyse varım.
Hakikat	Tanımlanmış, belirli	Monolitik	Göreceli	Karşıt
Kimlik	Ben gelenek ve kültürüm.	Ben bilim ve teknolojiyim.	Ben satın aldığım şeyim.	Ben çevrimiçiyim.
Sistemler	Basit, kapalı	Muğlak, kapalı	Karmaşık, açık	Açık, bağlantılı, kaotik
Anahtar Kelimeler	Üstünlük, egemenlik, ilerleme	İlerleme, verimlilik, modernizasyon	Görecelilik, çoğulculuk, bireysellik	Karmaşa, kaos, karşıtlık

Sardar'ın yukarıda yaptığı sınıflama dönemler arası farklılıkları ve değişimi somut bir şekilde göstermektedir. Sardar toplumsal değişimin sosyal alana ve bireylerin birtakım konular hakkındaki düşüncelerine de etki ettiğini ve bu alanda radikal değişimler gerçekleştirdiğini düşünmektedir (Sardar, 2015: 19). Sardar bu konuda aile ve evliliğe bakış açısı üzerinden, eşcinsel evliliklerdeki artışı örnek gösterir. Bir anne ve bir babadan oluşan klasik ebeveynlik anlayışının yanı sıra iki anne ya da iki babadan oluşan ebeveynlik stilinein oluştuğu gözlemlenmektedir. Ayrıca yeni neslin teknoloji kullanımı yaşının ortalama altı olduğu, özellikle 'teenage' denilen erken ergenlik dönemiyle başlamak üzere yeni nesil gençlerin iletişim biçimlerinin değiştiği de verilen örneklerdendir (Sardar, 2015: 19-20). Bu örnekler, toplumsal değişimin bireysel yaşam biçim ve standartlarını etkilememesinin mümkün olmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu değişim karşısında eğitimin bütün

² Tablo, postnormal zamanlar teorisine ait internet sitesinden üretilmiştir. Zaman çizelgesi için bkz. <https://postnormaltim.es/>.

alanlarıyla birlikte din eğitiminin de hangi temel felsefe ve yaklaşımlar üzerine bina edileceği, yöntem ve tekniklerin neler olacağı ve bireyin yaşamına ne şekilde etki etmesinin beklendiği noktada amaç ve hedefleriyle yeniden düşünülmesinin gerekliliği açıktır.

2. Postnormal Zamanlar ve Din Eğitimi

İçinde bulunduğumuz çağ postnormal çağ adlandırılmasıyla yeni bir döneme geçiş süreci olarak kabul edildiğinde bu çağda din eğitiminin nitelikleri tartışılmadan önce modern ve postmodern dönemlerde Türkiye’de toplumsal değişimin din eğitimine nasıl yansıtıldığından kısaca bahsetmek uygun bulunmaktadır.

2.1. Modern ve Postmodern Dönemde Türkiye’de Din Eğitimi

Toplumsal değişim sürecinde toplumun ve bireyin ihtiyaçları gözetilerek gerek örgün din eğitiminde gerekse yaygın din eğitiminde felsefe, program, uygulanış yöntemleri vb. pek çok açıdan değişimlerin gerçekleştiği gözlenmiştir.

Türkiye’de eğitimdeki köklü dönüşümler zaman içerisinde farklı felsefi temellerden güç alarak gerçekleşmiştir. Örneğin; Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitimde, eğitimin amacını akli geliştirmek ve bilgi-beceri kazandırmak olarak gören, idealist ve realist felsefenin eğitime yansması olan daimicilik ve esasicilik eğitim felsefesinin izleri görülmektedir. Ancak süreç içerisinde bu felsefenin yerini, eğitimin amacını doğal gelişmeyi sağlamak ve seçenek sunmak olarak gören ve pragmatik ve varoluşçu felsefeden doğan ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefesi almıştır (Şişman, 2016: 175). Genel eğitimde değişen felsefi temeller din eğitimine de yansımıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata geçiş sürecine kadar din eğitimi, konu ve öğretmen merkezli bir yaklaşım ile doktriner ve ilmihal merkezli bir yapıdadır ve daimici ve esasici felsefenin izlerini taşımaktadır. İçerikte ise yeni bir toplum inşa etme çalışmalarının etkilerini gösteren, dini ve dünyevi olanın ayrılması, dünyevi işlerde aklın önde tutulması gibi esaslara yer verilerek yeni devletin ilkelerinin benimsetilmeye çalışıldığı görülmektedir (Altaş, 2002: 221, Zengin, 2017: 122-123). Böylelikle modernleşmenin gerçekleşmesine din dersleri ile katkı sağlamanın amaçlandığı düşünülebilir.

1930’lu yıllardan çok partili hayata geçişin sağlandığı 1946 yılına kadar örgün eğitimde din eğitimine yer verilmemesinde (Öcal, 2011: 147, 453) katı bir laiklik yorumunun etkili olduğu söylenebilir. Çok partili hayata geçiş olarak adlandırılan 1946-1980 yılları arasında ise temel

yaklaşım ve felsefe aynı kalmakla birlikte diğer dinlere yer verildiği ve milliyetçiliğe dair konuların eklendiği görülmektedir (Yürük, 2010: 78). Milli duygulara bu yıllarda yer verilmesinde II. Dünya Savaşı sonrasında doğan çeşitli fikir akımlarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar diğer dinler İslam dini perspektifinden aktarılsa da bu gelişmenin dinler arası bir yaklaşıma geçiş süreci olduğu söylenebilir. 1980 yılından sonra ise öğretim programlarında pek çok değişiklik yapılmakla beraber 2000 yılı ve sonrasında hazırlanan programlarda temel felsefenin ilerlemeci ve yapılandırmacılığa, yaklaşımların ise öğrenci merkezli ve mezhepler üstü, dinler arası açılımlı bir yapıya doğru değiştiği görülmektedir. 2010 yılında öğretim programlarında vatandaşların talepleri doğrultusunda Aleviliğe ilişkin konulara daha fazla yer verilmesi, diğer dinlerin öğretiminde İslam dininin bakış açısının değil, tarafsız bir yaklaşımın esas alınmasının, çoğulcu bir anlayışın toplumda hâkim olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Örgün eğitim bağlamında DKAB derslerinde yapılan değişikliklere özetle bakıldığında, toplumsal değişimin etkileri ve yansımalarını görmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin ideolojisini ve siyasi/sosyal değişiklikleri kabul edilmesine yönelik bir çaba varken, çok partili hayata geçiş sürecinde demokratik değerlerle birlikte milli değerlere ağırlık verildiği görülmektedir. 2000 yılından sonra ise Türk toplumunun açık toplum yapısına doğru değişimi din derslerine mezhepler üstü ve dinler arası yaklaşım olarak yansımıştır. Buradan yola çıkılarak örgün din eğitiminde toplumsal değişime ayak uydurularak dönemi yakalama çabasının olduğu söylenebilir.

Yaygın din eğitiminde de benzer yansımaları görmek mümkündür. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra on yerde açılan Kur'an kursları uzunca bir müddet sayıca artmamıştır. 1930 yılında yayınlanan tamim ile Kur'an kurslarının işlevi yalnızca Kur'an'ı yüzünden okumak ve namaz surelerinin öğretimi ile sınırlandırılmıştır ki bu süreçte sıkı denetim ve kontroller nedeniyle kurslar, bu işlevi de yerine getirememiştir. Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte bu baskı hafiflemiş ve Kur'an kurslarının sayısı artmaya başlamıştır (Öcal, 2011: 513-521). Kur'an kursları amaçları bakımından Cumhuriyet'ten bu yana değişmese de kurslarda kullanılan yöntem ve teknikler zaman içerisinde değişmiştir. Aynı şekilde insanların yaygın eğitiminden faydalanma metotlarının da değişime uğradığı görülmektedir. Günümüzde yaygın din eğitimi, cami

ve Kur'an kursu gibi mekân ve zaman sınırlarını aşmış ve internet üzerinden zaman ve mekân olmaksızın izlenebilen dini yayınlara, dini soruların anında cevaplanabildiği portallara ve sosyal medya kanallarına ve Kur'an okumayı öğreten yazılımlara ulaşmıştır. Yaygın din öğretiminde yıllardan beri kullanılagelen vaaz, hutbe gibi etkinliklerin ve söylem tarzlarının günümüz gençliğine hitap edip etmediği tartışma konusu iken söz konusu gelişmeler ve teknolojik imkanlarla erişilebilen öğretim kanallarının oldukça popüler olduğu söylenebilir. Yaygın din eğitimi tekniklerinde görülen bu değişimin, Sardar'ın postnormal zamanlar teorisinin bir özelliği olarak nitelediği hızlı gelişim olduğu söylenebilir. Yaygın din eğitimi tekniklerinde meydana gelen bu değişimi olumlu ya da olumsuz olarak nitelenmekten ziyade yeni bir çağ ile birlikte olağan süreç içerisindeki bir olgu olarak görülmesinin ve eğitimin buna göre şekillendirilmesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Örgün ve yaygın din eğitimindeki değişime bakıldığında, politik ve toplumsal yöndeki değişime ayak uydurabilmek adına din eğitiminin temel felsefesi, yaklaşımlar, yöntem ve tekniklerin zaman içerisinde farklılaştığı görülmektedir. Ancak bu farklılaşmanın, din eğitiminin günlük hayata yansımada ve din eğitiminin nihai hedeflerinden biri olan bireyin dini davranışlarında değişiklik meydana getirilmesinde ne kadar etkili olduğu sorusu üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Böylelikle din eğitiminin günümüz bireylerinin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığı konusu gündeme gelebilir. Zira Ertit'in (2015) Türkiye'nin sekülerleştiği iddiasını üzerine kurguladığı on bir göstergeye bakıldığında dini davranışların gündelik hayata yansımalarının geçmiş dönemlere nazaran azaldığı söylenebilir. Söz konusu on bir gösterge; yeni kuşakların eskiye göre daha dindar bir yaşam şeklini benimseyip benimsemediği, eşcinselliğinin görünürlüğünde azalma-artış, evlilik öncesi flört sayısındaki azalma-artış, evlilik öncesi veya dışı cinsel ilişki sayısında azalma-artış, doğaüstü güçlere olan inanç, farklı inanç mensupları arasındaki evlilik, vücut hatlarını göstermesi bakımından tesettür, dinin toplumsal alandaki gücü, medya dilinin muhafazakarlığı, tartışma dilinin muhafazakarlığı ve kutsal kabul edilen şeylerin günlük hayata olan etkisi bakımından artma veya azalma görülüp görülmediğine yöneliktir (Ertit, 2015: 59). Bu göstergeler temel parametre kabul edildiğinde toplumda sekülerleşme etkisinin görüldüğü yani dinin bireyin hayatına ve topluma etki etme gücünün azaldığı söylenebilir.

Ülkemizde din derslerinin yanı sıra ilk defa örgün eğitimde seçmeli din derslerinin yer almasına ve 2018 yılı itibarı ile 3595 İmam Hatip Ortaokulu ve Lisesi'nin bulunmasına (Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2019) rağmen -Ertit'in (2015: 59) ortaya koyduğu ölçütler çerçevesinde-dinin etkisinin günlük hayatta daha az görülmesi din eğitiminin beklenen sonucu vermediğini düşündürmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, toplumdaki değişimin gerektirdiği yaklaşımların ve toplumsal değişimin doğurduğu ihtiyaçların din eğitimi alanına taşınamamasının etkili bir faktör olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Sardar'ın postnormal zamanlar teorisinde ortaya koyduğu günümüz toplumlarında etkili olan karmaşa, kaos ve karışıklık ve bunların beraberinde getirdiği toplumsal ve bireysel değişime dayalı ihtiyaçlar göz önünde bulundurulurken din eğitimi ile ilişkisi kurulmalıdır.

2.2. Postnormal Zamanlarda Türkiye'de Din Eğitimi

Postnormal zamanların etkisi makro düzeyde topluma mikro düzeyde bireyin yaşamına nüfuz eden yapısı dikkate alındığında dinin yaşanma ve öğretilme biçiminde de birtakım ihtiyaçları doğurduğu düşünülmektedir. Bu yenilik veya ihtiyaçların tespiti yapılmadan önce postnormal zamanlar teorisinin temel unsurları olan karmaşa, kaos ve karışıklık karşısında din eğitiminin temel yaklaşım biçimleri incelenmelidir.

Sardar, günümüzün bir özelliği olarak karmaşayı ele alırken bunu birçok parçadan oluşan, tek boyutlu olmayan kompleks olaylar bütünü olarak düşünmekte ve betimlemektedir. Ona göre globalleşen dünyada her şey birbiriyle bağlantılıdır ve dolayısıyla küreselleşme karmaşayı arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme sosyal alandaki pek çok olguyu etkilediği gibi dini ve dini hayatı da etkilemektedir. Geleneksel dini yaşantının değişmesi (kadının çalışması, çocuk sahibi olma, ailedeki rol dağılımları, yeni ürün ve akımları benimseme gibi) din ile ilgili mesleklerin itibarını kaybetmesi, sekülerleşme, yeni dini hareket ve düşünce akımlarının doğması gibi etkilerden söz edilebilir (Aydın - Osmanoğlu, 2016: 27-30). Küreselleşme neticesinde din eğitiminde ise çok kültürlü eğitim anlayışı doğmuştur (Altaş, 2005: 81). Çok kültürlü din eğitimiyle kapsayıcı ve çoğulcu bir bakış açısı kazandırılmaktadır. Böylelikle küreselleşen toplumlarda farklılıklarla bir arada yaşama becerisine de katkı sağlanmaktadır.

Bu bağlamda çok kültürlü din eğitimi yaklaşımının, Sardar'ın 'karmaşa'nın bir unsuru olarak nitelediği küreselleşme akımına karşılık dinin daha kolay yer bulmasını sağlayacağı düşünülebilir. Ancak 'karmaşa'nın yalnızca küresel düzeydeki ilişki ve iletişim ağına indirgenmesi sınırlayıcı bir yaklaşım olacaktır. Zira Sardar, bütün olay ve olguların birbiriyle ilişkili olduğunu söylemektedir (Sardar, 2009: 437). Bu ilişki özel bir alan olarak din eğitimine taşınırsa disiplinler arası bir yaklaşım tercih edilebilir. Böylelikle dinin yalnızca bir inanç unsuru değil, bireyin yaşamındaki bütün alanlarla ilişkili dinamik bir olgu olduğu hissettirilebilir. Bu husus 2018 yılında gerçekleştirilen "Din ve İnanç Çalıştayı"nda ulaşılan sonuçlar ve yayınlanan sonuç bildirgesinden sonra gündeme gelen, özellikle liseli gençler arasında deizmin yaygın biçimde benimsendiğine dair tartışmalar bağlamında örneklenebilir. Söz konusu çalıştay neticesinde, gençlerin 'Allah'ın hayata müdahalesini reddeden' bir inanç biçimini benimsediği, popüler kültürün ve haz merkezli bir yaşam tarzının dinin esaslarının yaşama geçirilmesine engel olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca din ve bilimi çelişki içerisinde betimleyen dini söylemlerin de bireylerin, dini gerçekliklerle hayatın getirdiği hususlar arasında ilişki kuramayıp hayata aktaramamasına sebep olmaktadır ("Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi", 2018). Bu bağlamda, Sardar'ın postnormal zamanlarında, zengin ilişkiler ağının sebep olduğu karmaşanın, gençlerin ve bireylerin dini yaşamlarında da etkili olduğu söylenebilir. Popüler kültür, farklı inanç ve yaşam biçimlerine şahit olma ve onlarla iç içe yaşama, İslam dünyasındaki din algılarındaki çeşitlilik ve gençlerin bunlara dair her türlü bilgiye ulaşabilmekle kalmayıp medya ve sosyokültürel ortamlar aracılığıyla farklı düşünce biçimlerinden insanlarla bir araya gelmeleri dinin günümüzdeki yaşamla ilişkisini kurmada problem yaşamalarına sebep olmaktadır. Söz konusu problemin çözümünde, İslam dininin, tüm zamanlarda ortaya çıkabilecek her türlü probleme çözüm getirebilen ve bütün zamanlarda bireyin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek evrensel bir din olduğu kavratılmalıdır. İlmihallerde rastlanabilecek bilgiler aktarılmadan önce, inanç-amel ilişkisinin kurulması gençler arasında yayıldığı iddia edilen deizmin ve dini, inançla sınırlandırma yanılığının önüne geçmekte etkili olacağı düşünülmektedir.

Karmaşayı oluşturan diğer bir unsur ise hızlı değişimdir. Ekonomi, teknoloji ve bilimdeki hızlı değişim karşısında dinin normatif ve dogmatik

olması uzlaştırılmaz bir görüntü arz etse de din eğitiminde değişimden, metot ve yöntemsel bakımdan bahsedilebilir. Bunun dışında dini hakikatlerin ortaya çıkan yeni koşullara cevap verebilir nitelik kazanması onun yorumuyla ilgili bir husustur. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni problemlere dinin temel ilkeleri doğrultusunda cevap bulabilecek; eleştirel düşünme, sorgulama, muhakeme etme, doğru bilgiye ulaşma gibi yetenekleri bireylere kazandırmak, postnormal zamanlarda din eğitiminin görevi olmalıdır.

Sardar'ın üç "K" ile tanımladığı temel özelliklerden ikincisi kaostur. Sardar'a göre kaosun asıl sebebi, iletişim ağının değişen doğası, kapsamı ve işleyişidir. Günümüzde tarihteki diğer zamanlara göre insanlar, iletişim kanallarının çeşitliliği ve sürekli ulaşılabilir olması yönüyle birbirine daha bağlı ve bağımlıdır. Bireysel bağlamın üstünde ekonomi ve bürokratik işlemlerin de dijital ortamdan sağlanıyor olması ulusal güvenliğin yeni bir boyut kazanmasına sebebiyet verirken, herhangi bir kanaldaki bir aksama tüm sistemi çökertebilecek bir etkiye sahiptir. Sosyal ve kültürel alanda da kaotik davranışın etkileri oldukça somut olarak gözlemlenmektedir. Ukrayna'daki turuncu devrim, İran'daki yeşil devrim Sardar'ın kaotik davranış dalgası olarak nitelediği örneklerdendir (Sardar, 2009: 438). Böyle tanımlamasının nedeni, göstericilerin interneti, cep telefonlarını ve sosyal ağları kullanarak sayılarını arttırmaları ve sıradan bir gösteri olabilecek bir durumu kaotik olaylara dönüştürmeleridir. Ülkemizde gezi parkı olayları olarak bilinen ve birkaç gün süren gösterilerin de sosyal medya kanalıyla daha geniş bir boyut kazandığı bilinmektedir. Sardar, daha fazla iletişimde olmanın daha hızlı ve refleksif tepkiler doğurduğunu, bunun ise kendi kendini organize eden geniş çaplı eylemler ve halk devrimlerini arttırdığını belirtmektedir. Bu noktada kaosun hakim olduğu bir toplumda ayakta kalmanın şartlarının; bireysel ve sosyal sorumluluk ve hesap verilebilirlik olduğunu söylemektedir. Sardar'ın kaosun tetikleyicisi olarak gördüğü sanal iletişim 2000 yılından sonra doğanlar için vazgeçilmez bir unsur olarak görülebilir. Twenge, 2000'den sonra doğan bu nesli İ-Nesli olarak tanımlamakta ve onların telefon bağımlılığının farkında olduklarını belirtmektedir (Twenge, 2018: 371). Bu bağımlılığın sonucunda, bugünün gençleri, kendini ifade etmekte ve karşılıklı (sanal olmayan) iletişimde zorluk çekmektedir. İletişim gücünün yanı sıra bilgiye erişim yöntemleri de değişmiştir. İnternet sayesinde bilgiye kendi başına ulaşmaya alışan yeni nesle birtakım

bilgilerin didaktik bir biçimde aktarılmasının yeterli faydayı sağlamayacağı söylenebilir. Bunun yerine görsel içeriklerden, videolardan faydalanmak, tartışma yöntemini kullanmak gibi öğrencilerin daha aktif olabileceği yöntemlerin tercih edilmesi daha faydalı görülmektedir. İnternetin bilgi kaynağı olarak görülmesinin önüne geçmenin mümkün olmadığı düşünülürse bilgiyi ve içeriği değerlendirebilmeleri için eleştirel düşünme, analiz ve muhakeme gibi becerilerin kazandırılmasına yönelik çalışmaların daha faydalı olacağı söylenebilir (Twenge, 2018: 391-394). Meseleye din eğitimi açısından bakıldığında hedef kitlenin öğrenme stillerini, bilgiye ulaşma yollarını ve güncel söylemleri takip ederek dini bilginin öğretiminde klasik yöntem ve yaklaşımlar yerine aktif öğrenme metotlarının kullanılması ve ihtiyaca göre yenilerinin geliştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Aktif öğrenme metotlarını destekleyen teknolojilerin kullanımının DKAB öğretmenleri tarafından faydalı görüldüğü tespit edilmiştir (Turan, 2012; 38). DKAB öğretmen adaylarının ise bilgisayar ve teknoloji kullanımı konusunda kendilerini yeterli gördükleri belirtilmektedir (Keskin, 2011; 229). Ancak öğretmenlerin hem bilgisayar ve teknoloji kullanımı hem de diğer aktif öğrenme metotlarını kullanmada yaşadıkları birtakım problemler mevcuttur. Öğretmenler, aktif öğrenme metotları ve çeşitli etkinlikleri uygulamada; zaman yetersizliği, sınıf mevcutlarının sayıca fazla olması, okulun fiziki ve teknik imkanlarındaki eksiklikler ve öğrencilerin derse karşı ilgilerinin zayıf olması yönüyle problemlerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir (Zengin, 2010; 46). Buradan hareketle karmaşa ve kaosun getirmiş olduğu hızlı gelişim ve iletişimin doğası, kapsamı ve işleyişinde gerçekleşen değişimin sınıf ortamına yeterli düzeyde taşınmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Sardar, postnormal zamanların üçüncü temel özelliğini karşıtlık şeklinde ifade eder. Karşıtlık değişim ve bilgi alanında kendini göstermektedir. Değişim bütün zamanlarda olsa da günümüzdeki kadar hızlı bir değişimin hiçbir zaman görülmediğini söyleyen Sardar bu alandaki zıtlığı; adaletsiz gelir dağılımının, savaş ve şiddet içeren çatışmaların hiçbir zaman değişmediğini belirterek açıklar. Zıtlık içeren ikinci olgu ise bilgidir. Bilgiye ulaşım bu kadar kolayken ve her alanda insanların bildikleri genişlerken, insanlar hiçbir dönemde bu kadar cahil olmamıştır. Bunun sebebi insanların neyin önemli neyin önemsiz olduğunu ayırt edememesidir. Bir başka boyut ise bilginin zıtlaşmayı beraberinde getirmesidir. İslamofobi, zenofobi gibi toplumsal ölçekteki

korkuların artması bunun örneği olarak gösterilebilir. Bilginin doğru biçimde aktarılmamasının sonucunda ayrımcılık içeren bu tür fobiler ortaya çıkmıştır. Bilginin artması yeni problemleri doğuran temel etkenlerden biri olmuştur. Sardar, değişim ve bilgi ile birlikte gelen bu karşıtlıklar karşısında farklı bakış açılarını, birbiriyle çarpışan zıt trendleri, hipotezleri ve teorileri dikkate alarak tek boyutlu bir çözüme ulaşamayacağını kabul edilmesini gerektiğini düşünmektedir (2009: 439-440). Ayrıca ona göre; herhangi bir konuda tek bir doğru, tek bir yanlış yoktur ve hiçbir şey ne tam anlamıyla doğrudur ne de tam anlamıyla yanlıştır. Bu ön kabulden hareketle diyalog ve müzakereye açık olmak karşıtlıkların uzlaştırılmasına katkı sağlayacaktır (Sardar, 2009: 440).

Sardar'ın zaman çizelgesinde de gösterdiği üzere günümüz toplumlarının pek çoğunun açık toplum yapısında olduğu düşünülürse çok kültürlülük her toplumda farklı ölçütlerde de olsa geçerli bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır. Bu durumda, bir arada yaşam kültürünün oluşması ve farklılıklardan doğan çatışmaların önüne geçilmesi, bilginin doğru kaynaklardan edinilmesi ve sağlıklı bir diyalog ve müzakere ortamının doğması için çoğulcu ve dinler arası modelde din eğitiminin yanı sıra din okuryazarlığı becerisinin de kazandırılması gerekmektedir. Din okuryazarlığı, belirli bir din ya da toplumda yaygın olarak kabul edilen dinlerin günlük hayatta kullandıkları kelimeleri, sembolleri, öğretileri, ibadet ya da ritüellerini ve kıssalarını genel hatlarıyla tanıyıp kullanabilme becerisini ifade eder (Prothero, 2008: 11-12). Din okuryazarlığı becerisinin kazanılması bireyin dindar olacağı anlamına gelmemektedir. Ancak gerek kendi mensup olduğu dinin ya da inanç biçiminin gerekse diğer dinlere mensup insanların dinlerine dair temel bilgileri edinmesi sayesinde karşılıklı anlayış ve diyalog geliştirmek mümkün olabilmektedir. Din okuryazarlığı sadece bilişsel düzeyde kazanım sağlamamakta, sosyal olayların yorumunda dinin etkisini görebilmeyi de sağlamaktadır. Bu bağlamda hızla artan bilgi ve değişimin beraberinde getirdiği ve küresel çapta tartışılmakta olan insan ve kadın hakları, genetik biliminin getirdiği yenilikler ve bunların meşruluğu, eşcinsel ilişki ve evlilikler, göçmen politikaları gibi problemlerin çözüm önerilerinde din etkili bir husustur ve bu konular hakkında düşünen insanları inançlarının ne şekilde etkilediği görmek de din okuryazarlık becerisiyle kazandırılabilir (Bilecik, 2018: 45-49). 'Öteki'nin bakış açısını doğru anlayabilmek Sardar'ın karşıtlıklar için önerdiği müzakere

ve diyalogun ilk şartıdır. Din okuryazarlığı becerisi ise 'öteki' hakkında doğru bilgi sahibi olup onu anlamının yolunu açabilecek bir beceridir. Bu durumda din okuryazarlığı, postnormal zamanların din eğitiminde kazandırılması gereken beceriler arasında düşünülebilir. Ayrıca karşıtlıkların düşmanca duygu ve düşüncelere sebebiyet vermemesi için de dinler ve hoşgörü anlayışları ile dinlerin öteki dinlere bakışı hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Bunun için ise dinler arası bir yaklaşım uygun görünmektedir. Dinler arası din eğitimi modeli her ne kadar çok dinli toplumlarda daha çok tercih edilir bir model olarak görülse de postnormal zamanlarda iletişim kolaylığı ve ilişkilerin karşılıklı ve karmaşık olması dikkate alındığında dinsel çeşitliliğin daha az görüldüğü toplumlarda da ihtiyaç olarak beliren bir model olduğu düşünülebilir.

Sardar'ın post normal zamanlar teorisi çerçevesinde din eğitimine bakıldığında, toplumsal değişimin yakalanabilmesi ve toplumsal ve bireysel ihtiyaçların karşılanabilmesi için din eğitiminde uygulanacak model, yöntem ve tekniklerin zamanın ruhuna uygun olarak seçilmesi bu bağlamda, din eğitiminde toplumsal ihtiyaçların yanı sıra bireysel ihtiyaçları da kapsayan detaylı ihtiyaç analizleri yapılarak öğretim programlarının, programlarda tercih edilen modellerin ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan yöntem ve tekniklerin revize edilmesi gerektiği söylenebilir.

Sonuç

Ülkemizde din eğitimin tarihsel dönüşümü ve bugünkü durumuna -temel felsefe, yaklaşımlar ve yöntemler açısından- bakıldığında toplumsal değişime kayıtsız kalınmadığı görülmektedir. Ancak Sardar'ın da belirttiği gibi değişim hızının daha önce hiç ulaşmadığı boyutlara ulaşmış olması toplumu ilgilendiren bütün sosyokültürel alanlar gibi din eğitimini de etkilemekte ve sürekli güncel tutulmasını ve toplumsal yapıya uygun dönüşümler geçirmesini gerekli kılmaktadır. Toplumsal dönüşümün yönü ve buna göre bireylerin davranış ve yaşam biçimlerinde meydana gelen değişim öngörülmezsizin programlanan din eğitiminin bireyin hayatına temas etmekten uzak kalacağı düşünülmektedir.

Sardar'ın postnormal zamanları betimlerken kullandığı karmaşa, kaos ve karşıtlığın hâkim olduğu, bilginin sürekli yön değiştirdiği ve bilimsel, teknolojik, ekonomik ve politik değişimin hiç olmadığı kadar hızlı olduğu karmaşık toplumlarda yaşayan bireylere dogmatik ve normatif nitelikler gösteren bir dinin öğretiminde ve bireylerin dinin

gerekliliklerini hayata aktarmasında güçlüklerle karşılaşacakları düşünülebilir. Ancak bütün dinlerin evrensel olma iddiasına sahip olduğu göz önünde bulundurulursa bunun ancak toplumsal değişime uyum sağlamakla mümkün olduğu söylenebilir. Burada kastedilen dinlerin içerik ve kurallarının değişmesi değil, toplumsal şartlar göz önünde bulundurularak dinlerin gereklerinin öğretimi ve hayata aktarılmasının kolaylaştırılmasında kullanılacak yaklaşım, yöntem ve tekniklerin değişimidir.

Sardar'ın betimlediği toplumsal özelliklerden yola çıkılarak yapılan incelemede postnormal zamanların din eğitiminde çoğulcu modellerin tercih edilmesinin çağın yapısına uygun olduğu düşünülmektedir. Zira, Sardar'ın betimlediği biçimde küreselleşmenin getirdiği her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu karmaşık/kompleks yapıda din anlayışlarında da değişim meydana gelmiştir. Bireysel dindarlık biçimlerinin ve yeni dini hareket ve akımların doğması din eğitiminin de bu akımlara kayıtsız kalmaması gerekliliğini doğurmaktadır. Çok kültürlü yapıya uygun olarak dinler arası bir yaklaşımla yalnızca toplumda baskın olan dinin değil, diğer dinlerin öğretimi de din eğitiminin konuları arasında yer almalıdır. Bu yaklaşımlar sayesinde, Sardar'ın bilgi konusunda ortaya koyduğu karşıtlığın da çözümüne katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. İnsanların bilgi sahibi olduğu konular artarken cehaletin de artması birbirine karşıt iki durum olarak görülse de burada bilginin kaynağı ve doğruluğunun sorgulanması ile kaosun hâkim olması arasındaki ilişki düşünülmelidir. Söz konusu ilişki göz önünde bulundurulduğunda iletişim teknolojisinin ve iletişim biçimlerinin getirmiş olduğu sürekli bağlantıda olma hali yanlış kaynaklardan edinilen bilgilerle birleşince internet ve sosyal medya gibi kanallar aracılığıyla refleksif, ani ve hızla büyüyerek geniş kitlelere ulaşan tepkilere sebebiyet vermektedir. 11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırının ardından İslamofobinin büyümesi, kontrolsüz göç hareketlerinin sonucu zenofobinin doğması bu durumun sonucu olarak düşünülebilir. Bunlar karşısında diğer din, kültür ve inanç grupları hakkında doğru bilginin aktarımı yine çoğulcu modelde sunulacak bir din eğitimiyle mümkün görünmektedir. Çoğulcu model ile verilen din eğitimi sayesinde, postnormal zamanların diğer bir açmazı olan karşıtlık karşısında Sardar'ın da çözüme katkı sağlayabilecek bir yol olarak önerdiği diyalogun sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesine kapı aralanabilecektir.

Postnormal zamanlarda din eğitiminde dikkate alınması gereken tek şeyin din eğitiminde tercih edilecek modellerle sınırlı kalamayacağı açıktır. Din eğitimiyle birlikte kazandırılması ve temele alınması gereken becerilerin üzerinde de yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Doğru bilgiye ulaşma ve bilgiyi üreterek günlük hayatta kullanabilme, eleştirel düşünme, iletişim becerilerini ve sanal iletişim kanallarını doğru kullanabilme gibi genel becerilerin yanı sıra din eğitimi ilgilendiren bir beceri olarak din okuryazarlığı becerisi din eğitimiyle birlikte kazandırılması gereken beceriler olarak ortaya çıkmaktadır. Hızlı değişim ve onun ürettiği güncel problemlere dinin bakış açısını tespit edebilmek ve dini perspektiften çözümler üretebilmenin bu becerileri kazandırmakla mümkün olduğu düşünülmektedir.

Din eğitiminde uygulanan model ve kazandırılacak bilgi, beceriler kadar yöntem de önem arz etmektedir. Din eğitiminin, genel eğitimde kullanılan yöntem ve teknikleri alana aktarmakla sürdürülmesi yeterli görülmemektedir. Elbette ki eğitim bilimlerinde geliştirilen yöntem ve tekniklerden bağımsız bir din eğitimi düşünülemez. Ancak dinin/dinlerin kendine özgü yapıları ve temel kaynaklarında kullandıkları yöntem ve teknikler de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda her dinin kendine has pedagojisi din eğitiminde gözetilmesi gereken bir husus olarak öne çıkmaktadır. Yöntem ve tekniklerin kullanımında dinin yapısına uygunlukla eş değer önem arz ettiği düşünülen bir diğer husus da kullanılacak yöntem ve tekniklerin, toplumsal değişimle birlikte farklılaşan öğrenme stillerine ve bireysel özelliklere uygunluğudur. Nesil araştırmalarında ortaya konulan bilgiler dikkate alındığında, karşımızda klasik anlatım ve didaktik metotlardan ve konuları derinlemesine detaylı biçimde aktaran kaynaklardan faydalanmakta yetersiz olan bir nesil bulunmaktadır. Bu durumda hedef kitlenin öğrenme stillerinin dikkate alınması gerekli görünmektedir. Twenge, yeni neslin dikkat süresi kısa olduğundan kısa süreli dikkat aralığına hitap edecek biçimde ders anlatımı, tartışma, video gösterimleri arasında gidip gelen -İ Nesli'nin bir-üç dakika aralığındaki videoları dikkatle izledikleri ve uygulamalar arasında saniyelik geçişler yaptıkları göz önünde bulundurularak- bir ders modeli önermektedir. Bunun yanı sıra daha fazla konuyu aktarmak yerine en önemli görülen noktaları daha ayrıntılı olarak ve konuyu farklı yönlerle ilişkilendirerek ele almanın bu neslin anlama biçimine daha uygun olduğunu belirtmektedir. Ders kitapları ve materyallerinin de bu

doğrultuda, etkileşimli ve aktif olarak kullanılabilen biçimde tasarlanması önerilmiştir (Twenge, 2018: 391-395). Bunun yanı sıra bilgiye ulaşmanın kolaylığı düşünüldüğünde, din eğitiminde bilginin kendisinin ezberlenmesinden ziyade doğru bilgiye ulaşma yolları ve bilgiyi üretme sürecinin öğretimi ve dini bilgi ile diğer bilgi türleri arasındaki ilişkiyi kurmalarını sağlayacak ilişkilendirmelere yer verilmesinin gerekli olduğu söylenebilir ki burada da kendi kendine öğrenme ve aktif öğrenme stilleri ön plana çıkacaktır.

Söz konusu sonuçlardan yola çıkılarak din eğitiminde çoğulcu, çağın gerektirdiği becerileri içeren, yöntem bakımından sürekli güncellenen bir yaklaşımın benimsenmesi önerilebilir. Her ne kadar toplumsal değişimin günümüzde ulaştığı nokta olarak postnormal zamanların özellikleri dikkate alınarak yukarıdaki sonuçlara ulaşılmış olsa da toplumsal değişimin sürekli ve son derece hızlı olduğu göz önünde bulundurularak din eğitiminin konumu ve içeriği, üzerinde sürekli olarak düşünülmesi gereken bir konu olarak görülmelidir. Ayrıca din eğitiminin toplumsal temellerinden bahsedilirken klasik yaklaşımların yanı sıra toplumsal değişimin, din eğitime ait bu temelin başat faktörü olduğu düşünülmelidir.

Postnormal zamanlar teorisi çerçevesinde din eğitime bakıldığında, toplumsal değişimle birlikte doğan problemlere din eğitimi açısından kapsayıcı bir çözüm üretilmediği görülmektedir. Konu, yalnızca bu teorinin bakış açısıyla sınırlandırıldığında din eğitiminde model, yöntem ve teknikler ile toplumsal değişim sürecinin ilişkili olması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Konunun toplumsal bağlamda geliştirilen diğer teorilerle birlikte de değerlendirilmesinin, din eğitiminin toplumsal temellerini daha sağlam bir zemin üzerine inşa edilmesi bakımından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altaş, Nurullah. "Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi". *Kültürel Çeşitlilik ve Din*. Ed. Remziye Yılmaz. 62-98. Ankara: Sinemis Yayınları, 2005.
- Altaş, Nurullah. "Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)". *Marife* 2/1 (2002): 219-229.

- Apalı, Yasemin. "Toplumsal Değişme Bağlamında Bilginin Değişimi ve Dönüşümü". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/17 (2016): 395-405.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Aydın, Muhammet Şevki - Osmanoğlu, Cemil. *Kültürlerarası Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Bilecik, Sümeyra. *Örgün Din Öğretimi ve Din Okuryazarlığı Becerisi*. Konya: Yediveren Yayınları, 2018.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. "İmam Hatip Okulları Haritası". Erişim: 2.7.2019.
<http://dogm.meb.gov.tr/bilgisistemi/harita/>.
- Ertit, Volkan. *Endişeli Muhafazakarlar Çağı- Dinden Uzaklaşan Türkiye*. 2. Baskı. Ankara: Orient Yayınları, 2015.
- "Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi". *İktibas Dergisi* (Nisan 2018). Erişim 16 Eylül 2019. <http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/>.
- Keskin, Yakup. "DKAB Bölümleri Öğrencilerinin Bilgisayar ve İnternet Kullanma Durumları ve Yeterlilikleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011): 211-233.
- Kızılabdullah, Yıldız - Yürük, Tuğrul. "Din Eğitimi ve Öğretiminin Temelleri". *Din Eğitimi*. Ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş. 81-108. 3. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Lukacs, John. *Modern Çağın Sonu*. Trc. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Prothero, Stephen. *Religious Literacy; What Every American Needs to Know and Doesn't*. New York: Harper Collins Publishers, 2008.
- Sağ, Vahap. "Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27/1 (Mayıs 2003): 11-25.
- Said, Cevdet. *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*. Trc. İlhan Kutluer. 9. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Sardar, Ziyaüddin. "Postnormal Times Revisited". *Futures* 67 (2015): 26-39.

- Sardar, Ziyaüddin. "Welcome to Postnormal Times". *Futures* 42 (2010): 435-444.
- Sırma, İhsan Süreyya. "Sosyal Değişme ve Dini Hayat (Tarihi Bir Değerlendirme)". *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*. Ed. Sami Şener. 25-40. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Şişman, Mehmet. *Eğitim Bilimine Giriş*. 16. Baskı. Ankara: Pegem Akademik, 2016.
- Turan, Emine Zehra. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Bilgisayar Teknolojilerini Kullanım Düzeylerine İlişkin Görüşleri". *Neveşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2012): 23-41.
- Twenge, Jean. *İ- Nesli*. Trc. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Yazıcı, Mehmet. "Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler". *Turkish Studies* 8/8 (2013): 1489-1501.
- Yürük, Tuğrul. "Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları". *Dini Araştırmalar* 13/34 (2010): 69-86.
- Zengin, Mahmut. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017): 113-137.
- Zengin, Mahmut. "Yeni İlköğretim DKAB Öğretim Programının Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (2010): 121-160.